

ВЕРШАВАНАЯ АРГАНІЗАЦЫЯ ЛІРЫКІ ЯНКІ КУПАЛЫ 1930-х гг.

УДК 821.161.3

У артыкуле разглядаюцца рытма-метрычныя асаблівасці лірыкі Янкі Купалы 1930-х гг. Падрабязна аналізуюцца дамінантныя вершаваныя памеры з пункту гледжання іх семантычнага арэала. Вызначаюцца асноўныя і дапаможныя рытмастваральныя кампаненты.

Ключавыя словы: *Янка Купала, савецкая паэзія, рытм, метр, рытмічная кампазіцыя.*

The article deals with rhythmic and metric features of Yanka Kupala's lyrics in 1930s. It gives a detailed analysis of dominant poetic metres in terms of their semantic range. The author determines the main and auxiliary rhythm components.

1930-я гады – бадай, найбольш змрочны перыяд у гісторыі беларускай літаратуры. Расстраляныя былі пісьменнікі Тодар Кляшторны, Міхась Зарэцкі, Майсей Кульбак, Юрка Лявонны, Валеры Маракоў, Міхась Чарот, Янка Нёманскі і іншыя. Рэпрэсаваныя – Уладзімір Дубоўка, Язэп Пушча, Сяргей Грахоўскі, Павел Пруднікаў. Маральным прыніжэннем і псіхалагічнымі маніпуляцыямі быў адзначаны названы час і для Янкі Купалы. У 1929 г. паказальна “раскулачылі” яго маці і сястру і прыгаварылі да высылкі ў Котлас. Рашэнне ўдалося змяніць толькі асабістым зваротам да ўладаў. У лістападзе 1930 г. паэта кожны дзень дапытвалі ў ГПУ. Як вынік – спроба самагубства і далейшая глыбокая дэпрэсія, падпісанне “Адкрытага ліста Янкі Купалы” з адрачэннем ад нацыянальнай ідэі.

Усё гэта, безумоўна, не магло не паўплываць на характар творчасці, вымагаючы кампраміснага мыслення і высокага градуса безаблічнага пафасу. «Паявілася нямала твораў, напісаных у форме пафасных прамоў, лірычных рэпартажаў, вершаў-зваротаў да сялян, рабочых, вершаў-прысвячэнняў з’ездам, знамянальным падзеям і г. д. І ўсюды поруч з агульнымі заклікамі ці аўтарскімі “каментарыямі” – назвы гарадоў, вёсак, прозвішчы асобных людзей», – характарызаваў савецкую паэзію 1930-х гг. М. Ярош [9, с. 206–207]. Тым не менш як сімптаматычная з’ява свайго часу, паэзія Янкі Купалы, найперш вершы ляўкоўскага цыкла, у многім паўплывала на далейшае развіццё беларускай паэзіі, творчасць Петруся Броўкі, Аркадзя Куляшова, Максіма Танка, Пімена Панчанкі.

Якой жа была форма выражэння думак лірыкі Янкі Купалы 1930-х гг.? Паспрабуем адсачыць гэта ў сукупнасці з тэматычным нападненнем і арганічным арэалам метрыкі купалаўскай паэзіі.

За дзесяць гадоў паэтам было створана 104 вершы, якія рэпрэзентуюць 28 вершаваных памераў (гл. табліцу 1).

Дамінантным вершаваным памерам выступае харэй з рэгулярным чаргаваннем чатырох-і трохстопных радкоў (694 радкі або 15,3% ад агульнай колькасці радкоў зборніка). Янка Купала не мяняе арыентацыі на жывое маўленне.

Табліца 1. Вершаваныя памеры лірыкі Янкі Купалы 1930-х гг.

Памер	Колькасць вершаваных радкоў	Працэнт ад агульнай колькасці
X6	16	0,3%
X4	528	11,6%
X4343	694	15,3%
X3	320	7%
Я6	24	0,5%
Я5656	28	0,6%
Я5	60	1,3%
Я4	408	9%
Я4343	64	1,4%
Я3	40	0,9%
Я225225	48	1%
Д4	280	6,2%
Д4343	40	0,9%
Д3	176	3,9%
Д2	128	2,8%
Ам4	340	7,5%
Ам4343	80	1,8%
Ам3	318	7%
Ам2	64	1,4%
Ан3	140	3%
АС1/5	52	1,1%
АС2/5	79	1,7%
АС2/6	248	5,5%
АС2/7	124	2,7%
АС2/8	68	1,5%
АС2/9	28	0,6%
Ткт-3	120	2,6%
Ткт-2	24	0,5%

Такі памер, які мае выразныя карані ў народным каламыйкавым вершы, надзвычай папулярны ва ўсёй творчай спадчыне паэта. На першым месцы ён у зборніках “Жалейка” (622 радкі – 17,1%) [1, с. 101] і “Гусляр” (414 радкоў – 14%) [1, с. 106], значнае месца займае і ў пазнейшыя перыяды. Для прыкладу, у зборніку “Шляхам жыцця” – 720 радкоў (6,3%) [3, с. 39], у зборніку “Спадчына” – 656 радкоў (11,5%) [4, с. 298] і г. д.

І калі раней (пачынаючы са зборніка “Шляхам жыцця”) адбывалася паступовае эвалюцыйнае павелічэнне доли ямба (пераважна чатырохстопнага – як маркёра арыентацыі на кніжную традыцыю), то на дадзеным этапе паэт аддае перавагу народнай па сутнасці рытміцы. Фальклорная вобразнасць,

часам наўмысна спрощанаць манеры суседнічаюць з трыбунным, агітацыйным зместам многіх вершаў.

Яскравым прыкладам менавіта таго сінтэзу выступае верш “Сыны” [5, с. 52–54], які выразна нагадвае сюжэтам народную песню. Бацька кліча шасцёх сыноў на нараду, жадаючы паслухаць іх меркаванні пра выбар жыццёвага шляху. У адпаведнасці з патрабаваннямі часу сыны выказваюць жаданні быць трактарыстам, заводскім рабочым, маракам, лётчыкам, “байцом чырвоным”, паэтам-песняром сваёй эпохі. Кампазіцыя верша цалкам лагічная: запёў, адказы кожнага сына і лірычнае падсумаванне. Простая мова, сінтаксічны паралелізм, паўторы, сіметрычная ўнутрырадковая паўза ствараюць бадзёры песенны рытм:

*Як працуем, як знішчаем
Зрадныя напасці,
Як будзем, як ствараем
Казачнае шчасце* [5, с. 54].

Падобны змястоўны пасыл і фармальнае выражэнне мае і верш “Як я молада была...” [5, с. 67–68], таксама напісаны змяшаным тыпам харэя (Х4343). Ужо сама назва мае адсылку да песеннага радка, а падбор лексікі, рытмічнае вядзенне толькі падмацоўвае правільнасць здагадкі:

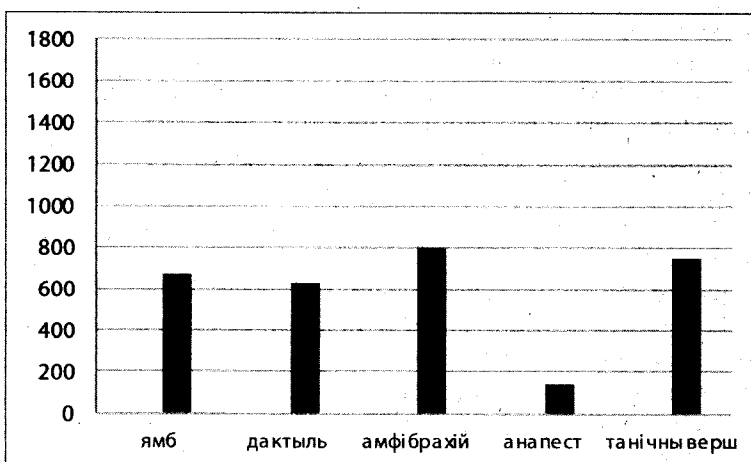
*Як я молада была,
Бедавала многа...
Ад сяла і да сяла
Блукала знямога* [5, с. 67].

Ідэалагічная аснова верша і тут моцная. Ад распеву пра нягоды маладосці лірычная гераіня пераходзіць да пазітыўных змен савецкага будаўніцтва:

*Патэфоны граюць ім,
Радзіе іграе;
Не было ў жыцці маім
Гэтакага раю* [5, с. 68].

Пры разглядзе кадэнцый вершаваных памераў (гл. малюнак 1) першыя пазіцыі таксама займаюць памеры харэічныя.

На іх долю прыпадае болей за трэць вершаваных радкоў азначанага перыяду – 1558 (або 34%). Істотнае месца займае чатырохстопны харэй (11,6%). Прычым Янкам Купалам ён абіраецца як для малых, так і для буйных формаў. Верш “Лён” [5, с. 68] вылучаецца “святочнай паэтызацыяй” [6, с. 186] працы, эпічнасцю, пастаральнасцю. Разам з лёнам расце і каханне лірычнай гераіні да брыгадзіра Міхася. Вы-

Малюнак 1. Кадэнцыі вершаваных памераў лірыкі Янкі Купалы 1930-х гг.

разная песенная будова твора падкрэсліваецца прыпевам: “Ой, лянок, лянок мой чысты, / Валакністы, залацісты!” [5, с. 69].

Ажыўляюць радок частыя клічнікі, гукапіс (“змяла я ў мяльніцы лён”), гукапераймальнікі (“лясь ды лясь”).

Чатырохстопным харэем напісаны і буйны “народнастылізаваны” твор – “Як у госці сын прыехаў” [5, с. 73–76]. Дыялогі, паўторы, супрацьпастаўленні, аднародныя члены прадвызначаюць гутарковы тэмп радкоў. Фалькларызаваны Савецкай арміі прыпадабняе рэальных гістарычных асоб да былінных герояў. Распавядаючы маці пра “таварыша Варашылава”, сын стварае легендарны вобраз:

*Конь пад ім, прост, вярнігора!
А як скача, як гарцуе!
Ён вачыма лічыць зоры,
Ён вушамі вайну чуе* [5, с. 75].

Падобны баладна-песенны лад мае і верш “Адзінаццаць месяцаў... (Да гадавіны вызвалення БССР ад беланялкаў)” [5, с. 19–20], напісаны трохстопным харэем. Яшчэ меншая працягласць радка стварае больш імклівы рытм. Фальклорная вобразнасць (баль як сімвал бітвы, стогны зямлі), частая алігарацыя яскрава ілюструюць народныя вытокі купалаўскай лірыкі:

*Адзінаццаць месяцаў
Кроў цурком цякла;
Рабавала панства
Беларусь датла* [5, с. 19].

На другое месца ў колькасных адносінах выходзіць амфібрахічная кадэнцыя (17,7%). Добра апробаваны раней Янкам Купалам для буйных форм, чатырохстопны амфібрахій у гэты перыяд атрымлівае ў творчасці паэта новую “аркестроўку” і выяўленчыя магчымасці. Верш “Табе, правадыр...” [5 с. 90–95] дэманструе ўпэўненае рытмічнае вядзенне тэмы. У своеасаблівых “запевах”, якія апа-

вядваюць пра імклівыя змены савецкай рэчаіснасці, чатырохстопны амфібрахій замяняецца трохстопным, каб зноў вярнуцца да больш доўгіх радкоў у строфах – узвышаных прысвячэннях. Звароткі, анафары, рэфрэны дадаткова разнастаяць рытмічны малюнак, пазбаўляюць яго інертнасці.

Сустракаецца ў лірыцы Янкі Купалы 1930-х гг. і змяшаны тып амфібрахія з раўнамерным чаргаваннем чатырох- і трохстопных радкоў. Верш “На выбары выйшлі...” [5, с. 133] вызначаецца імклівым рытмам, які акрамя метрычнай зададзенасці дадаткова ствараюць клічнікі ў сярэдзіне радка, змена звычайнага парадку слоў, аднародныя члены і семантычныя сінонімы (“*Радзіма-краіна*”, “*кветкі-вяснянкі*”).

На трэцяе месца выходзіць танічны верш (16,4%). Літаратурны танічны верш як арганічная з’ява купалаўскай лірыкі праявіўся ўжо ў ранні перыяд творчасці і эвалюцыйна засвойваўся далей. Даволі распаўсюджанымі памерамі выступалі дольнік, пяціскладовік кальцоўскага тыпу (АС1/5). Працягваючы традыцыю, паэт стварыў адзін з найбольш пазнавальных сваіх вершаў “Я – калгасніца...” [5, с. 39–40]. Напісаны 7 ліпеня 1934 г. як плён творчай камандзіроўкі ў калгас “Чырвоны баец” Барысаўскага раёна, твор вызначаецца кароткімі, “рванымі” радкамі, спрошчанай мовай, ідэалізацыяй калгаснага жыцця. Адзіны моцны націск у радку надае рытмічнай структуры імкліваасці, частыя працяжнікі расстаўляюць сэнсавыя акцэнтны:

*Сваю Настачку –
Дзіцё тое –
Нясу ў яслі я
Раніцою* [5, с. 39].

Асвойвае Янка Купала і іншыя разнавіднасці акцэнтна-складовага верша. У лірыцы 1930-х гг. іх шэсць (АС1/5, АС2/5, АС2/6, АС2/7, АС2/8, АС2/9). Самы распаўсюджаны – двухакцэнтны шасціскладовік (5,5%). Верш “Аднаасобнік” [5, с. 131–132] выступае своеасаблівым паэтычным зваротам, яго публіцыстычная накіраванасць падкрэсліваецца разгорнутымі зваротамі, пыталымі, клічнымі інтанацыямі:

*Што ты спіш? для каго?
Эх, аднаасобнік!
Адзіноцтву, бядзе
Дасужы падсобнік* [5, с. 131].

Форма літаратурнага танічнага верша дыктуе і рытмічную разняволенасць, у вершы чаргуюцца розныя тыпу клаўзулы. Гукапіс падкрэслівае наўмысную пераканаўчасць паэтычнага закліку (“*Засяюць а ў пару / Зямлі зернем чыстым*”) [5, с. 132].

“Алеся” [5, с. 65–66] – у многім праграмны верш ляўкоўскага цыкла. Ідэя пра пазітыў-

насць змен у грамадстве, увасоблены ў вобразе дзяўчыны Алесі вобраз Беларусі вызначаюць “легендарнасць” зместу. Кампазіцыйна твор падзяляецца на дзве часткі: “народнапесенную” (з уласцівым фальклору псіхалагічным паралелізмам) і “асучасненую” (з паэтызаванай савецкай рэчаіснасцю). Інверсіі, звароты, паўторы разнастаяць будову двухакцэнтнага сяміскладовіка. Фальклорная вобразнасць выкарыстоўваецца і пры апісанні паветраных палётаў:

*Як набралася моцы
Матчына дачушка,
Паляцела да сонца
Пералётнай птушкай* [5, с. 66].

Сустракаюцца ў лірыцы 1930-х гг. і прыклады тактавіка. Што цікава, семантычная афарбоўка яго акрэслена: няспешны роздум ці расповед пра гераічныя падзеі. Прыкладам можа служыць другая частка поліметрычнага твора “Беларусі ардэнаноснай” [5, с. 59–62]:

*А калі што прыйдзе, возьмуць стрэльбы самі,
Як адзін паўстануць на ворагаў дзікіх
І вызваляць браццяў, што йшчэ кайданамі
Звоняць у няволі у муках вялікіх* [5, с. 61].

Калі казаць пра паасобныя вершаваныя памеры, то заўважае месца займае ў гэты перыяд чатырохстопны ямб (9%), хоць і саступае ў многім памерам харэічным. Арыентуючыся на народныя традыцыі, паэт не мог не засвойваць і глыбокі пласт класічнай кніжнай культуры. У адносінах да рускай класікі Р. Шэнгелі называў чатырохстопны ямб памерам, які “з найбольшай лёгкасцю змяшчае ў сябе словы з рознай колькасцю складоў і дае магчымасць гібкай іх сінтаксічнай і страфічнай арганізацыі” [7, с. 5]. Названы памер плённа прыжыўся і на глебе беларускай кніжнай культуры. Значнае месца займае ён у творчай спадчыне Алеся Гаруна, Гальяша Леўчыка, Максіма Багдановіча і іншых паэтаў. Распаўсюджаны ён і ў Янкі Купалы. Верш “Прывет вам...” [5, с. 80–81] азначаны ў многім нават залішняй, штучнай кніжнасцю. Клішэ “*братнія народы*”, “*прастор Радзімы*”, “*ленінскія заветы*” падкрэсліваюць праграмную зададзенасць твора. Кампазіцыя верша таксама вывераная, кожны “куплет”, што ўключае дзве страфы, пачынаецца анафарычным пачаткам, сінтаксічны паралелізм дадаткова цэментуе будову:

*Прывет вам, вольныя паэты,
Прывет вам ад душы ўсяе!
Хай вашы песні з лета ў лета
Зямля савецкая пляе!* [5, с. 80].

Падобнай рыторыкай лірыкі “пазаасабістых каштоўнасцей” [6, с. 182] вызначаюцца і вер-

шы “Маё мне сонца правадыр...”, “Май”, “Дзень Канстытуцы” і іншыя, напісаныя гэтым жа памерам.

Асобна трэба казаць пра поліметрычныя творы 1930-х гг. Раней падобная з’ява назіралася ў творчасці Янкі Купалы ў асноўным у рамках буйных твораў. Прыкладам прадуманага рытмічнага вядзення тэмы служаць паэмы “Безназоўнае”, “Барысаў” і інш. Цяпер Янка Купала эксперыментуе і ў межах малых паэтычных форм. Сямістрофны верш “Ты мне песню спей, дзяўчына...” [5, с. 150–151] дэманструе тры вершаваныя памеры: чатырохстопны харэй, трохстопны харэй і двухакцэнтны шасціскладовік. Зварот да дзяўчыны аформлены харэічнымі строфамі, адказ-“адпеўка” – танічным вершам:

*Уставала рана,
Лажылася позна
І ў сне чула панаў
Голас хрыплы, грозны* [5, с. 150].

Кампазіцыйная роля метру праяўляецца і ў вершы “Суд ідзе (Браніславу Тарашкевічу)” [5, с. 23–25]. Распаведы пра былую несправядлівасць аформлены доўгімі радкамі змяшанага тыпу амфібрахія (Ам4343) з радамі аднародных членаў:

*Гібелі калісь вашы ў турмах пад царам
Паўстанцы, Славацкі, Міцкевіч –
Сягоння пад Польшчай нявіннай ахвярай
Гібея ў турме Тарашкевіч* [5, с. 24].

Імклівыя будучыя змены – кароткімі, сегментаванымі радкамі акцэнтна-складовага верша:

*Зашуміць, загудзіць
Завіруха,
Толькі думай, толькі ведай,
Толькі слухай* [5, с. 25].

Праграмны твор “Беларусі ардэнаноснай (Да гадавіны вызвалення ад белапалыкаў і дня ўручэння ордэна Леніна)” [5, с. 59–62], які даў назву адпаведнаму паэтычнаму зборніку (1937), – як больш буйная лірычная форма (120 радкоў) мае яшчэ больш магчымасцяў для дэманстрацыі выразнай рытмічнай кампазіцыі. Вершаванае выказванне складаецца з трох частак, кожная адлюстроўвае пэўны перыяд гістарычнага развіцця Беларусі (ад царызму да сацыялістычных пераўтварэнняў) і “будуецца на рэзкім кантрасце малюнкаў розных сацыяльных эпох” [8, с. 99]. Запаволены рытм чатырохстопнага дактыля вяртае чытача ў змрочнае мінулае, “цуд вызвалення” перададзены больш дынамічным рытмам тактавіка, “гімнурачысты” настрой свята вызвалення – імклівымі інтанацыямі змяшанага тыпу харэя (Х4343).

Такім чынам, лірыка Янкі Купалы 1930-х гг. уяўляе сабой сімптаматычную з’яву сваёй эпохі. Заклікі, лозунгі, хваласпевы выступаюць вымушаным кампрамісам і, часам, жыццёвай неабходнасцю. Стылізаваныя пад патрабаванні беларускай культурнай і моўнай стыхіі оды, гімны, эпітафіі, прысвячэнні складаюць асноўны яе пласт. Грамадзянская лірыка з яе лозунгавасцю і клішаванасцю лексікі складае аснову паэтычнай спадчыны Янкі Купалы названага перыяду. Аднак і ў такіх складаных умовах не здраджае паэт асноўным вытокам творчасці: фальклорная вобразнасць, арыентацыя на народна-песенную традыцыю яскрава праяўляюцца і ў вершах 1930-х гг. У імкненні пазбавіцца аднастайнасці здзяйсняе Янка Купала і смелыя эксперыменты з формай. Узмацняецца рытмічная арганізацыя паэтычнага тэксту, што “павялічвае колькасць унутраных семантычных супрацьпастаўленняў і гэтым паглыбляе сэнс” [4, с. 13]. Шырокі спектр засваення вершаваных памераў, спосабаў рыфмоўкі таксама вылучае дадзены перыяд. Аснову купалаўскай метрыкі 1930-х гг. складаюць харэічныя памеры (Х6, Х4, Х4343, Х3), моцныя амфібрахічная кадэнцыя і кадэнцыя памераў танічнага верша (акцэнтна-складовы верш і тактавік).

Спіс літаратуры

1. Алейчанка, Ю. А. Вершаванне ранняга Купалы (на прыкладзе зборнікаў “Жалейка” і “Гусляр”) / Ю. А. Алейчанка // Польшча. – 2013. – № 7. – С. 99–110.
2. Алейчанка, Ю. А. Рытм і сэнс зборніка “Шляхам жыцця” Янкі Купалы / Ю. А. Алейчанка // Зборнік работ 70-й навук. канф. студэнтаў і аспірантаў БДУ, Мінск, 14–17 мая 2013 г. – Мінск, 2013. – Ч. III. – С. 38–41.
3. Алейчанка, Ю. А. Рытма-метрычная разнастайнасць зборніка “Спадчына” Янкі Купалы / Ю. А. Алейчанка // Зборнік работ 72-й навук. канф. студэнтаў і аспірантаў БДУ, Мінск, 18–21 мая 2015 г. – Мінск, 2015. – Ч. II. – С. 298–301.
4. Ковтунова, И. И. Поэтический синтаксис / И. И. Ковтунова. – М.: Наука, 1986. – 206 с.
5. Купала, Я. Поўны збор твораў: у 9 т. / Я. Купала. – Мінск: Маст. літ., 1995–2003. – Т. 5: вершы, пераклады 1930–1942. – 278 с.
6. Навуменка, І. Я. Янка Купала: манаграфія / І. Я. Навуменка. – 2-е выд., дап. – Мінск: Выш. школа, 1980. – 205 с.
7. Шенгели, Г. А. Техника стиха: практическое стихосложение / Г. А. Шенгели. – М.: Наука, 1960. – 315 с.
8. Янка Купала: энцыклапедыя / рэдкал.: У. У. Андрэевіч (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск: БелЭн, 2017. – Т. 1: А – З. – 400 с.
9. Ярош, М. Р. Янка Купала і беларуская паэзія / М. Р. Ярош. – Мінск: Навука і тэхніка, 1971. – 234 с.

Юлія АЛЕЙЧАНКА,
аспірант кафедры тэорыі літаратуры
філалагічнага факультэта
Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта.

Артккул паступіў у рэдакцыю 25 чэрвеня 2019 г.